

Леся ДЕМСЬКА-БУДЗУЛЯК (Київ)

РЕКОНСТРУКЦІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО КАНОНУ: ПРОЛОГОМЕНИ ДО ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ЗЕРОВА

У своїй розвідці “Легенда про український неокласицизм” Юрій Шевельов зазначає, що з погляду історичної ретроспективи на українську літературу 20-х років ХХ ст., слід, передовсім, виділити дві знакові, центральні постаті того процесу – Миколи Хвильового й Миколи Зерова¹. Проте, незважаючи на таке твердження, наукова та художня творчість і М. Хвильового, і М. Зерова так і не опинилися у центрі сучасних літературознавчих студій. Щоправда, завдяки багатьом дослідникам і просто аматорам творчості М. Зерова до сьогодні в Україні вдалося повністю видати усю його поетично-перекладну і наукову спадщину². І зважаючи на історичне, наукове, літературно-теоретичне багатство, прийшов час її цілісного осмислення.

Про потребу осмислення усієї творчості М. Зерова писав ще у шістдесятих роках минулого століття Л. Череватенко, зазначаючи, що “і давно вже настав час зібрати й осмислити все написане Зеровим-теоретиком, критиком та істориком літератури. [...] Це була б небуденна книга. Півтора десятиліття під пером такого інтелектуала як Зеров, що перебував увесь час в епіцентрі літературних землетрусів – як багато це дало б нам для розуміння українського літературного процесу”³. Наукова спадщина М. Зерова – це справді якісний крок в історії української літературознавчої думки. Залишаючи осторонь поетичний і перекладацький здобуток вченого, він постає перед нами в кількох іпостасях: літературного критика, історика літератури, теоретика, фахівця з теорії та практики перекладу, культуролога. Також без осмислення літературно-критичних та історико-культурних поглядів літературознавця неможливе й належне осмислення шляхів українського модернізму. На це неодноразово вказували такі дослідники літературного процесу в Україні, як В. Петров, Д. Державин, Ю. Шевельов, Л. Череватенко, М. Рильський, Г. Кочур, Д. Наливайко, М. Шкандрій. Велика заслуга у дослідженні феномена М. Зерова належить В. Брюховецькому, який перший здійснив спробу

¹ *Шевельов Ю.* Легенда про український неокласицизм // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література, мистецтво, ідеології. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 92.

² Можемо назвати хоча б наступні книжки: *Зеров М.* До джерел / за ред. С. Гординського. – Краків; Львів: Українське видавництво, 1943; *Його ж.* Вибране / за ред. М. Рильського – Київ: Дніпро, 1966; *Його ж.* Твори у 2-х томах / за ред. М. Москаленка. – Київ: Дніпро, 1990; *Його ж.* Українське письменство / за ред. М. Москаленка. – Київ: Основи, 2003; *Родинне вогнище Зерових / упор. М. Зерова, Р. Корогодський, С. Попель.* – Київ: Гелікон, 2004.

³ *Череватенко Л.* Наш сучасник Микола Зеров // Наш сучасник Микола Зеров. – Луцьк: Терен, 2006. – С. 177.

зробити цілісний огляд життя й творчості вченого. Серед сучасних досліджень літературно-критичної та перекладацької спадщини вченого слід виділити праці В. Івашка “Микола Зеров – літературознавець і критик”, О. Гальчук “Микола Зеров і античність”, Л. Темченко “Український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст.: генезис, естетика, поетика”, І. Сацика “Естетична концепція Миколи Зерова в контексті культуротворчого процесу в Україні”, Л. Зіневич “Мовна майстерність Миколи Зерова”, а також дослідження С. Білоконя, Н. Костенко, М. Москаленко, Н. Якубчак, В. Зварича, Т. Шмігера та ін.

Про Миколу Зерова залишилися багато спогадів. З усіх них постає яскрава постаць інтелектуала, інтелігента, людини, не позбавленої артистизму. В історії української літератури, та й культури загалом, створився навіть певний культ М. Зерова⁴, а в літературознавстві дискурс українського неокласицизму пов’язаний саме з цією людиною. Однак щодо наукової спадщини вченого, то справа стоїть дещо по-іншому. Більшість літературознавчих досліджень зводяться, головню, до таких фокусів: дослідження феномена українського неокласицизму; висвітлення біографії М. Зерова на тлі історичної доби, аналіз поетичної та перекладацької спадщини. Водночас, існує ціла низка студій античної спадщини в поетичній творчості літературознавця. Особливої уваги заслуговує дисертаційна праця І. Сацика “Естетична концепція Миколи Зерова в контексті культуротворчого процесу в Україні”, яка присвячена вивченню основних етапів генези естетичних поглядів вченого, та В. Івашка “Микола Зеров – літературознавець і критик”, у якій дослідник уперше намагається систематизувати літературно-критичні погляди М. Зерова.

Однією з базових проблем дослідження літературно-критичної та художньої спадщини Миколи Зерова є питання “неокласицизму”. Беремо це слово в лапки не так з огляду на його певну теоретичну невизначеність щодо українського дискурсу, скільки з огляду на дуже велике коло літературних і довкола-літературних проблем, що виникають у зв’язку з ним. Це й питання шляхів українського модернізму, зокрема символізму; естетичного дискурсу української літератури 20–30-х років ХХ ст.; векторів розвитку української культури, модернізації мови, конфлікту канонів, пошуків високого стилю, історії функціонування жанрів тощо.

Проте, хто б сьогодні не приступав до опрацювання науково-критичної чи художньої спадщини літературознавця, він опиняється у пастці двох концептуальних, однак діаметрально протилежних досліджень. З одного боку, це праця Володимира Державина “Дух і джерела київського неокласицизму”, з іншого – дослідження Юрія Шевельова “Легенда про український неокласицизм”. Діаметральність цих робіт у тому, що, на думку В. Державина, в Україні існувало явище, ба навіть школа неокласицизму, а М. Зеров був її головним теоретиком. Натомість Ю. Шевельов вважає, що це не так: хоча у поезії М. Зерова ми можемо віднайти помітні сліди неокласицизму, проте певної літературної школи не було (наприкінці дослідження вчений навіть ставить під сумнів неокласицизм М. Зерова, особливо щодо змістової парадигми). І хоча обидва дослідження передусім пов’язані з поетичною творчістю

⁴ Свідчення про існування культу М. Зерова знаходимо у спогадах одного з його найвідоміших учнів Григорія Кочура. Так, за словами автора, “культ Зерова” у нього з’явився ще в гімназії й саме він визначив його подальшу творчу долю. Див. *Кочур Г.* Із спогадів про свого вчителя // *Родинне вогнище Зерових...* – С. 22.

вченого, вони оприявнюють низку теоретичних проблем, які й до сьогодні залишаються дискусійними, як, наприклад, питання “повноти й неповноти” української літератури, наявність та характер варіанту українського неокласицизму, відношення українського символізму до французького й російського символізмів, засвоєння досвіду російських акмеїстів.

Наступне проблемне питання щодо розгляду літературно-критичної та історико-культурної концепції М. Зерова тісно пов’язане з подальшим розгортанням дискурсу модернізму в українській літературі: зокрема, рецепція вченим раннього українського модернізму, розуміння ним естетизму і власне бачення шляхів модернізму в Україні. Так, одним із принципів нової мистецької практики літературознавець проголошує естетизм, але не лише змісту, як це робили його попередники, а й форми. Таким чином М. Зеров поглиблює розуміння естетизму та, водночас, розширює це поняття не лише на літературу, але й на культуру, визнаючи його базовим принципом її розбудови. На таку особливість українських модерністів 20-х років ХХ ст. опосередковано вказує Т. Гундорова: “...конструктивним принципом розгортання модерністської свідомості стає естетизм та розбудова ідеально-утопічних моделей культури. Такі моделі в різні часи ототожнювали з принципами “теургійності” у російських символістів, із “романтикою вітаїзму” в Миколи Хвильового, з неокласицизмом в українських неокласиків, із пролетарською культурою ВАПЛІТЕ, “великою літературою” періоду МУРу”⁵.

Загалом, у науково-критичній спадщині літературознавця можна виділити кілька тематичних кіл, довкола яких вибудовуються його літературно-критична та історико-культурна концепції.

Перше – проблеми історії літератури, зокрема, питання формування літературного канону в новій українській літературі й пов’язане з ним питання стилю як специфіки функціонування високого й низького жанрів, проблеми періодизації тощо. Для М. Зерова – історика літератури – важливим було виробити ті принципи, за допомогою яких можна простежувати розвиток літератури як руху та зміни літературних форм і, водночас, як єдиної “фізіономії доби”. Фактично, можемо вести мову про перші спроби (певний експеримент) написання синтетичної історії літератури – іманентної й контекстуальної водночас.

Друге питання – це проблема еволюції літературної мови, що в літературознавчій концепції М. Зерова розгортається в площині співвіднесення модерного мислення й “повноти” національної культури й розкривається через модернізацію риторики та зміну способів мовлення.

Третє – проблема співвідношення форми і змісту, що знову повертає нас до специфіки функціонування жанрів в українській культурі та питання про “повноту” національної літератури, а також до розгортання дискурсу формалізму в Україні, осмислення теорії й практики російського формалізму.

Четверте питання – історико-культурна концепція М. Зерова, що тісно пов’язана зі шляхами українського модернізму, зокрема з ревізією українського літературного канону та європейським дискурсом, пошуками високого “монументального” стилю. Також у контексті цієї проблеми актуалізується поняття

⁵Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. – Київ: Критика, 2009. – С. 25.

усвідомлення “кризи” в українській літературі у тому значенні, в якому знаходимо його у визначенні Г. Грабовича, а саме: “У літературній творчості найпряміший і найвидніший вияв відчуття кризи – тематичний, коли письменник подає у своєму творі не тільки ті події, що її знаменують, а й передусім зміни світовідчуття, злам цінностей і духовности, що становлять її глибоку суть”⁶. У цьому контексті слід зазначити одну з особливостей творчості М. Зерова, для якого поетична творчість – це певний поетичний експеримент, тоді ж як його літературно-критичні, історичні та культурологічні праці, не зважаючи на великий науковий фактаж, часто позначені художньою креативністю, легкістю стилю та думки. У ситуації вченого проблему “духовної кризи культури” плідніше досліджувати саме на матеріалі його наукової спадщини й частково перекладів, оскільки поетична творчість М. Зерова за своєю суттю є, радше, прикладною демонстрацією його естетичної програми й теоретичного осмислення поезії.

У ширшому контексті, всі зазначені вище проблеми (які, своєю чергою, можна розбити на дрібніші), перекриваються у М. Зерова проблемою пошуків “монументального”, за авторським визначенням, для української літератури, “високого” стилю, базових принципів його формування та функціонування, модернізації мови, а також вироблення нової мистецької та наукової практики, зорієнтованої на кращі досягнення європейської класики від античності до французьких символістів і російських акмеїстів та формалістів.

Працюючи над темою дослідження наукової спадщини М. Зерова, слід тримати в полі зору кілька доволі різних літературно-культурних ландшафтів, на тлі яких розгортається творчість літературознавця. Поза тим, усі ці ландшафти творять у підсумку єдину територію духовного простору вченого, постійно перетинаються або накладаються, взаємозумовлюючи один одного. Наприклад, коли досліджуємо М. Зерова як літературного критика, змушені, з одного боку, звертатися до теорії й практики європейського символізму, зокрема російського (передусім це спадок акмеїстів та А. Белого), з іншого – до дискурсу формалізму та групи “ОПОЯЗ”. Важливим питанням також є проблема становлення наукового методу його літературознавчих досліджень. У літературно-критичних працях вченого постійно зустрічаємо відкритий діалог зі своїми російськими колегами того часу, особливо з В. Жирмунським, почасти з І. Айзенштоком та В. Школовським, а також спроби засвоєння в українському контексті поглядів німецького теоретика літератури, представника філософсько-формального методу, Оскара Вальцеля. Зеров-перекладач апелював до практики європейського неокласицизму, поетичного досвіду групи “Парнас”, здобутків російської перекладацької школи (особливо М. Жуковського), натомість культурницькі погляди вченого спиралися на національну традицію, досвід європейської орієнтації української модерністської літератури та культурно-естетичні погляди акмеїстів.

Дослідження літературно-критичної спадщини М. Зерова може відбуватися у кількох напрямках. Один з них – це вивчення наукового методу літературної критики вченого. Формування М. Зерова як літературного критика відбулося на початку 10-х років ХХ ст. В історії української літератури цей період характеризується

⁶ *Грабович Г.* Питання кризи й перелому // *Грабович Г.* До історії української літератури. – Київ: Критика, 2003. – С. 36.

кількома параметрами, зокрема, у той час український модернізм остаточно здобуває собі окрему позицію в українській літературі поруч із традиціоналістською. Модерністська літературна критика, продовжуючи традиції “Української хати”, переходить до свого нового етапу – ревізії раннього українського модернізму. Проте запізніла рефлексія на літературне явище, з одного боку, та мовна модернізація з іншого, – породжує черговий розрив в українській національній традиції. На думку Т. Гундорової, неспівпадіння “провокувало повторюваність модерністських тез і маніфестацій, регресії, перерви, коливання між повним неприйняттям і повною негацією модернізму”⁷. Частково таку повторюваність зустрічаємо й у літературно-критичній творчості М. Зерова, особливо в перший період його творчості (1912–1923). Однак, вже починаючи з 1923 р., помічаємо значну еволюцію літературної критики вченого, у якій доволі чітко простежуємо впливи російського та західноєвропейського формалізму. Також у той час спостерігаємо зближення публіцистичної й наукової критики, що, на думку О. Білецького, допоможе вивести наукове осмислення української літератури на новий якісний рівень.

З іншого боку, поява другої хвилі символізму в українській літературі наприкінці 1910-х рр. оприявила нове, новаторське на той час, розуміння змісту поезії, яке багато в чому складалося під впливом поетичної практики парнасівців, а згодом – російських акмеїстів. Відтак, поетико-критична концепція М. Зерова, разом із розвитком модернізму, зазнала певної еволюції – від поглядів російських акмеїстів (а почасти й французьких символістів) до формальних пошуків ОПОЯЗу. М. Зеров, спираючись на критичний аналіз нової української поезії, подав свій власний модерністський поетичний канон української літератури, запропонувавши в 1920 р. “Антологію української поезії”.

Другий вектор аналізу літературно-критичних поглядів М. Зерова варто, на нашу думку, присвятити розгляду характеру формалістського дискурсу в Україні та першій літературній дискусії щодо форми та змісту. Зацікавленість неокласиків, особливо М. Зерова, практикою формалізму органічно витікала з психології їх творчості, із базових естетичних настанов. Багато в чому їх власна рецепція формалізму була обумовлена тим, як неокласики розуміли історичний розвиток природи форми поетичної мови.

Проте, з іншого боку, у статті “Апорія українського формалізму” Г. Грабович артикулює думку про те, що в Україні формалізм відбувся свого часу, радше, в іпостасі формалістичного дискурсу, ніж як повноцінний метод. Проте і цей дискурс відрізнявся своєю власною особливою специфікою. А саме, хоча й ідеї формалізму приходили з Росії, в Україні вони сполучилися з ідеями німецького формалізму, зокрема з концепцією О. Вельцеля. Як і німецький теоретик, М. Зеров шукав витоки формалізму в традиціях українського бароко. Якщо російські формалісти виступали із доволі різкою критикою психолінгвістичної концепції О. Потебні, то М. Зеров, як історик літератури, навпаки, – не відкидав її, а, радше, співвідносив із мовною модернізацією, переміщуючи зв’язок від слова-образу-уяви у слово-образ-мислення. Тобто, якщо, з одного боку, для М. Зерова, як і для О. Потебні, слово є, передовсім, лінгвістичною категорією, то з іншого, – поетичний образ у Зерова, на відміну від Потебні, – це, насамперед, формальна організація змісту, а не лише використання мовної

⁷ Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму... – С. 21.

полісемантичності. Чіткість образу, на думку М. Зерова, досягається не через виразність уяви, а через чіткість мислення. Такий підхід до поезії зближує концепцію формалізму М. Зерова з поетичними концепціями французького класицизму XVIII ст.

Дослідження третього напрямку повинні зосередитися на перекладознавчій концепції М. Зерова, а також на ролі його перекладацької спадщини в розвитку традицій українського перекладу. Свого часу відомий перекладач та учень М. Зерова Г. Кочур присвятив цій темі понад 30 статей. Можемо назвати ще низку імен відомих дослідників природи перекладу, які зосереджували свою увагу на перекладацькому досвіді М. Зерова*. Частково, може, лише пунктирно, ця тема розглянута в книжці Т. Шмігера "Історія українського перекладознавства XX століття". Проте автор зазначає, що така пунктирність зумовлена не лише форматом його праці, але, передовсім, відсутністю у М. Зерова цілісного дослідження з різноманітних питань, пов'язаних із перекладом⁸. І це, справді, так. Однак така ситуація характеризує літературно-критичну практику М. Зерова загалом, що, з одного боку, зумовлено його індивідуальним науковим стилем, а з іншого, – його зацікавленням дослідженнями, передусім, в історико-літературному, а не суто теоретичному, руслі.

Враховуючи те, що переклад є не тільки мовним, а й досить складним когнітивним феноменом, цікаво розглянути, як саме реалізується індивідуальний та літературний досвід вченого в його перекладацькій практиці. Для М. Зерова-перекладача надзвичайно важливим був аспект проникнення у зміст "тексту-джерела" і, водночас, збереження "духу й форми" твору в "тексті-цілі". У багатьох аспектах літературознавець продовжив традиції західноєвропейського перекладу: на це, зокрема, вказує дослідник історії й теорії українського перекладу Л. Коломієць. У перекладацькій практиці М. Зерова, на думку вченого, варто звернути увагу на концепцію мови у перекладі, а також на те, що, за твердженням М. Зерова, порушення формальних особливостей "тексту-джерела" веде до непоправних втрат у "тексті-цілі". Враховуючи типологічні зв'язки М. Зерова з російськими символістами, доречно зробити спробу порівняти теоретичні концепції та практичні результати перекладів поезії французьких символістів у М. Зерова та в його російських колег, зокрема акмеїстів. Адже розгортання поетики й світогляду акмеїзму простежуємо у перекладах вченого, особливо з античної літератури, як певні відчуття/передчуття "катастрофи", "кризи", "нашестья варварів на культуру".

Особливої уваги заслуговує історико-літературна спадщина М. Зерова, центральним здобутком якої є "Історія українського письменства" (1924). У контексті розгляду цієї праці вченого привертають увагу його погляди на проблему історичних іманентних та контекстуальних змін в історії української літератури. Важливим також є дослідження мовної стратегії автора, які актуалізують питання історії жанрів української літератури, проблеми осмислення літературного канону, періодизації, впливів на формування нової української літератури тощо. Особливо цікавими з погляду проблем сучасної української літератури, зокрема проблеми стилю,

* Зокрема, це праці В. Івашка, Р. Зорівчак, О. Чердніченка, О. Волошина, Т. Шмігера. Щоправда, в усіх зерівська перекладацька спадщина, як теоретична, так і практична, розглядається в контексті ширших наукових студій. Нам не доводилося зустрічати окремої праці, присвяченої винятково студіям перекладу М. Зерова. Також переконані, що такий стан речей в жодному разі не зумовлений недостатністю матеріалу для наукового дослідження.

⁸ Шмігер Т. Історія українського перекладознавства. – Київ: Смолоскип, 2009. – С. 104.

є дослідження античних авторів. Слід також пам'ятати, що історико-літературна діяльність М. Зерова розгортається в загальному дискурсі української філологічної школи та українського літературознавства того часу загалом, в оточенні таких вчених, як Л. Білецький, І. Айзеншток, С. Єфремов, Б. Якубський, П. Филипович, М. Драй-Хмара та ін.

Аналізуючи “Історію українського письменства”, варто звернутися до вивчення традицій української літературної історіографії. Специфікою історії літератури М. Зерова є те, що вона знаменує новий етап у розвитку української літературної історіографії. Вчений, передовсім, наголосив на потребі вивчати іманентні внутрішні зміни літературного процесу, й саме з огляду на ці зміни інтерпретує шляхи розвитку української літератури. Проте, слід зазначити, М. Зерову не вдалося створити “чистої” іманентної історії літератури, оскільки він сам так зауважив: “В передмові до мого “Нового українського письменства” читач знайде, що “ні на хвилину я не спускав з ока класового, групового обличчя українського письменника і українського читача. Мені цікаво і важно було стежити за змінами в цьому обличчі – і внаслідок цього за змінами в літературних “замовленнях”, які ставали перед українськими авторами”⁹. М. Зеров, і це дуже важливо, фундаментально осмислюючи ті чи інші явища, що за його часу відбувалися в літературній теорії (символізм, формалізм, марксизм та ін.) завжди залишався, передовсім, істориком літератури (інколи навіть більше істориком культури, ніж літератури), а відтак сприймав більшість змін у літературному процесі з точки зору історичної перспективи або ж історичного досвіду. Також варто дослідити, як М. Зеров трактував базові теоретичні поняття: “стиль”, “жанр”, “напрямок”, “література”, “період”, “літературні форма й зміст” тощо.

Ще одним вагомим напрямом дослідження спадщини М. Зерова є аналіз його історико-культурної концепції. На важливість таких студій вказує сама літературознавча позиція вченого, яка глибоко закорінена у його культурологічну концепцію. Свого часу І. Лисяк-Рудницький зауважив: “Якщо шукатимемо за постаттю, яка символізувала б собою український гін до культури, то не можна поминути Миколи Зерова. Він сам і видатний поет і блискучий науковець-дослідник нашого духовного процесу. [...] Якщо українська інтелігенція має існувати, тоді мусять вона зберегти в собі оцю зерівську гарячу і творчу любов до духовного ідеалу, до чистої науки й до чистого мистецтва, до всього, що правдиве і прекрасне”¹⁰.

Історико-культурна концепція М. Зерова є, з одного боку, вислідом його власного естетичного досвіду, а з іншого, – зумовлена розгортанням у 20-ті роки ХХ ст. дискурсу модернізму. Бачимо у ній ознаки світогляду класицизму (закорінення в ідеали античності, особливо римської) та російських акмеїстів (зокрема, вчений використовував вироблену акмеїстами поетичну мову “епохи катастроф”). Багато дослідників сходяться на думці, що російський акмеїзм є чимось значно більшим, ніж тільки літературним напрямом. Щобільше, на думку Т. Пахаревої, акмеїзм в аспекті історії розвитку поезики не співпадає із хронологічними рамками його як

⁹ Зеров М. Лист до редакції [газети “Література. Наука. Мистецтво”] // Його ж. Українське письменство... – С. 372.

¹⁰ Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції // Його ж. Історичні есе. У 2 т. – Київ: Основи, 1994. – С. 372–373.

літературної течії в поезії Срібного віку та “[...] є не стільки напрямом (або школою, або світоглядом), скільки саме “потенційною культурною парадигмою”, розгортання якої прийшлося на увесь 20-й вік”¹¹ і, додамо від себе, розгортання саме в дискурсі “високого” модернізму.

Другий дискурс історико-культурної концепції М. Зерова – дискурс просвітництва. Під цим кутом зору особливо цікаво виглядає позиція вченого щодо модернізму і традиціоналізму. Жодного разу ми не зустрічаємо у нього відкритої критики традиційно народного мистецтва чи апології модернізму. Якщо М. Зеров щось і критикує, то лише те, що є застарілим у своїх методах наукової чи художньої практики, або некомпетентним. Виглядає так, що, працюючи у модерністській парадигмі як такій, за допомогою якої можна створити модель “повної” української культури, з метою розповсюдження естетичних та культурних принципів “високого” модернізму, він використовує інструментарій “Просвіти”, створеної свого часу народницькою практикою популяризації культури. Як колись народники, М. Зеров вважає освіту дуже важливою для перспективи побудови української культури й нації. Цим можна пояснити укладання ним різних антологій, написання “Історії українського письменства” (первинно робота існувала як курс лекцій), викладацьку та перекладацьку роботу, зрештою участь у другій літературній дискусії на підтримку ідей М. Хвильового. Прикметним є те, що чим більше літературознавець відчував наступ на культуру, тим частіше й сильніше звучали у всій його творчості часом відкриті, а часом завуальовані просвітницькі акценти.

Третій дискурс історико-культурної концепції М. Зерова – це дискурс побудови ідеально-утопічної моделі культури, про який згадувала Т. Гундорова. З нашої точки зору він тісно пов’язується з проблематикою ідентичності та пам’яті, що, своєю чергою, поєднані з питаннями традиції та літературного канону. Для усієї літературно-критичної спадщини М. Зерова є дуже важливим встановлення ідентичності національної літератури, а також створення “високого канону” цієї літератури. Вчений планував написати чотири томи історії української літератури і там закріпити цей високий канон. Завдяки цьому мала б формуватися пам’ять та свідомість приналежності українців до “високої культури”. Це мала би бути, на думку вченого, передусім естетична культура з певним нахилом до герметизації літературного процесу.

Микола Зеров належав до когорти тієї наукової інтелігенції, яка сформувалася наприкінці 10-х років ХХ ст., інтелігенції, яка психологічно, естетично, культурно належала іншій мистецькій парадигмі, а не тій, в межах якої їм судилося жити і творити. Важливо відзначити й те, що прихід М. Зерова на поле української культури був дещо специфічним. Прийняття українства для нього було актом свідомого вибору. Він уникнув так званого фольклорного періоду національного виховання, а зустрівся з ідеєю українства вже у доволі дорослому віці, що робить його унікальною й самобутньою постаттю в історії української культури. Не дивно, що науковий світогляд М. Зерова, зокрема його естетичні погляди, існував наче паралельно до тогочасного українського літературно-критичного дискурсу, винятково національного, з одного боку, на утвердження пронаціонального мистецтва, опертого

¹¹ Пахарева Т. Опыт акмеизма (акмеистическая составляющая современной русской поэзии). – Київ: “Парламентське видавництво”, 2004. – С. 12.

на естетико-літературні принципи народництва, а з іншого – пролетарського мистецтва, передовсім, орієнтованого на Москву. Двічі вони перетиналися і щоразу конфліктно. Цікавим є й те, що М. Зеров один із небагатьох брав участь в обох літературних дискусіях того часу, спершу щодо змісту й форми в літературі, згодом щодо оборони європейського дискурсу національної культури. І щоразу для вченого це було не лише відстоюванням власної естетично-культурної програми, а, насамперед, демонстрацією своєї “іншості” щодо розуміння духовно-культурно простору того часу та перспективи.

Унікальна здатність дивитися на українську культуру дещо відстороненим поглядом історика й теоретика літератури спонукала М. Зерова до численних закликів, які він адресував своїм сучасникам, – подолати власну вторинність та маргінальність, дивитися ширше на власне мистецтво, виходити за межі вузькоутилітарних, національно-консервативних поглядів, прагнути до оригінальності та суголосності зі світом модерності. М. Зеров постійно наголошував на тих ідеях і явищах, які з часом мали б сформувати українську модерну, європейську літературу й культуру. Осмислення його літературно-критичної та історико-культурної концепції, на нашу думку, є одним із першочергових завдань сучасного літературознавчого процесу. Така синтетична праця не лише демонструватиме нам величину такого виняткового явища в нашій історії та культурі як М. Зеров, а й, водночас, сприятиме вивченню специфіки розвитку українського літературознавства у складних і далеко неоднозначних історичних процесах ХХ століття.